

УДК 340.12

Абросімов Євген, помічник народного депутата України;
Скалозуб Наталія, помічник Голови Ради адвокатів України,
помічник Голови Національної асоціації адвокатів України

Проблеми праворозуміння в умовах євроінтеграції

У статті здійснюється дослідження праворозуміння громадян в Україні. Аналізуються стан, складові праворозуміння та правової культури громадян Європейського Союзу, визначаються чинники які формують розуміння суспільством права.

Ключові слова: право, праворозуміння, правова культура, правосвідомість, демократія, верховенство права.

В статье осуществляется исследование правопонимания граждан в Украине. Анализируются состояние, составляющие правопонимания и правовой культуры граждан Европейского Союза, определяются факторы которые формулируют понимание обществом права.

Ключевые слова: право, правопонимания, правовая культура, правосознание, демократия, верховенство права.

In this article the research thinking people in Ukraine. Analyzed state components thinking and legal culture of citizens of the European Union, determined the factors that formulate public understanding of law.

Keywords: law, legal thinking, legal culture, justice, democracy, the rule of law.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства стан юриспруденції відзначається не лише аналізом існуючих концепцій права, але і активним створенням цілого комплексу нових підходів до праворозуміння. І держава, і право сприймаються на рівні суспільної свідомості в іншій площині так як видозмінюються загальні орієнтири у праворозумінні. XXI століття визнане епохою, яка проголошує і захищає принципи людино центрizmu, лібералізму, відроджуються демократичні цінності. Водночас наукові дослідження останнього часу переконливо засвідчують про актуалізацію проблематики праворозуміння, яка являється «вічною» проблемою. На цей факт впливає проведення численних наукових конференцій, методологічних семінарів із даної теми.

Актуальність даного дослідження зумовлена також і тим фактом, що у 2014 р. між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом була підписана Угода про асоціацію, ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 р. [1]. Відповідно до ст. 363 Угоди передбачено поступове наближення законодавства України до права і політики ЄС. Угода визначила якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» й слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в нашій країні. Усе це загалом зумовлює необхідність проведення конкретного наукового дослідження переосмислення праворозуміння, правової та політичної культури в умовах євроінтеграції.

Стан дослідження. Питанню проведенню реформування правової системи України в аспекті європейської інтеграції були присвячені праці М. Бороди, Н. Волковицької, Ю. Дмитрієнка, Д. Єрмоленка, І. Жданова, Ю. Калиновського, А. Коваля, О. Мірошніченка, Є. Раздорожного, О. Сушка, О. Татаревського, Р. Хорольського, І. Шевлякова, К. Шинкарук, О. Шумила. Незважаючи на ці напрацювання актуальним питанням залишається проблема низького рівня праворозуміння громадян України у сфері європейської інтеграції, а також наукове дослідження правової культури населення та визначення механізму впливу цих складових на функціонування правової системи загалом.

Метою публікації є проведення порівняльно-теоретичного аналізу питання праворозуміння громадян в Україні у контексті інтеграції до ЄС.

Наше дослідження слід розпочати із визначення поняття «праворозуміння» загалом. Питання щодо визначення терміна “праворозуміння” донині є дискусійним, оскільки його тлумачення не є загальноприйнятим. Праворозуміння в широкому розумінні – це інтелектуальна діяльність компетентних осіб, спрямована на пізнання сутності й змісту права, а також сукупність правових знань, отриманих унаслідок такої діяльності [2]. Відомий український теоретик права П. Рабінович вважає недосконалим дослідження праворозуміння виключно через пізнання права. Він зазначає, що твердження, що праворозуміння – це пізнання (розуміння) права, є логічним, адже перш ніж досліджувати (пізнавати, усвідомлювати) право, дослідникові слід попередньо знати (вирішити, констатувати, задекларувати), а що ж являє собою, на його думку, те явище, яке він відображає й позначає терміно-поняттям права. А такі знання, очевидно, і є нічим іншим, як праворозумінням, принаймні його серцевиною [3, с. 5].

Проблеми праворозуміння у вітчизняному правознавстві донині є актуальними. Незважаючи на широке використання зазначеного терміна в науковій і навчальній літературі, його зміст здебільшого не розкрито. Поодинокі спроби здійснити це є, на нашу думку, або ж однобічними, або не зовсім коректними, що не дають змоги з'ясувати його специфіку й виокремити певні типи та рівні праворозуміння.

Варто погодитися з думкою С. Алексєєва, що “... праворозуміння є певною, на-самперед, науковою категорією, що відображає процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини, що містить пізнання права, його оцінку та ставлення до нього як до цілісного соціального явища” [4, с. 169].

Тепер слід звернутися до питання праворозуміння в ЄС. Європейська інтеграція забезпечує стабільність, мир і економічний розвиток упродовж п'ятдесяти останніх років. Нині вона допомагає підвищити рівень життя, створити внутрішній ринок, організаційне і правове підґрунтя для вирішення актуальних проблем (розроблення єдиної європейської стратегії, загальноєвропейських принципів і національних систем права тощо), чим зміцнюється значення Європейського Союзу у світі. З огляду на інтеграційні процеси, Європа є найбільш розвиненим регіоном. Сьогодні членами ЄС є найбільш розвинені, демократичні країни континенту. Цей регіон відрізняється високим рівнем розвитку громадянського суспільства, активною участю громадян у політичному житті. Успішна реалізація цілей ЄС значною мірою залежить від правильного і ефективного застосування європейського права. Якість імплементації права ЄС в систему національного конституційного права та його застосування у державній практиці перебуває у прямій залежності від розуміння права і ставлення до нього громадян європейських країн. Держави-члени ЄС повинні не просто узгоджувати тексти своїх нормативних актів із правовими нормами ЄС, а й прийняти теорію європейського права, досягнути європейське правове мислення. Тільки за таких умов узгоджене на рівні текстів

Ні для кого не секрет, що Україна давно визначилась із вектором свого розвитку, звісно цей курс спрямований на вступ до Європейського Союзу. Саме тому проблемним питанням залишається розгляд загальноновизначених принципів та норм права ЄС, що лежать в площині розуміння європейського права.

Слід зазначити, що в основі функціонування ЄС лежить єдине розуміння сутності права в душі традицій європейської правової культури. Відомо, що Європейська правова інтеграція здійснюється на основі конвергенції романо-германської та англосаксонської правових систем. Одним із ключових факторів, що сприяє такому зближенню, є тісний зв'язок і взаємодія між державами-носіями різних правових систем у складі ЄС. У

процесі виконання, по суті, однакових організаційних, техніко-юридичних і соціально-політичних функцій ці правові сім'ї здійснюють постійний вплив одна на одну. На думку О. Третьякової, правова конвергенція — це процес постійного формування толерантності та подібності правових систем. При цьому подібність не означає формування тотожності та одноманітності: це, швидше, когерентність на основі принципів комплементарності, парадигмальності та скорельованості [5, с. 39].

Структура праворозуміння в умовах євроінтеграції повинна складатися із таких складових як високий рівень культури правосвідомості, культури правової поведінки. Так, на нашу думку слід погодитися із науковим підходом Т. О. Огаренко про те, що емпіричними індикаторами правової культури слід вважати такі складові як оціночне судження соціальних суб'єктів про діяльність правових інститутів, задоволеність населення правовим захистом із боку державних органів та органів місцевого самоврядування, оцінка рівня актуальності вирішення проблеми правового захисту працюючого населення в нашій країні; оцінка рівня актуальності вирішення проблеми забезпечення чесного правосуддя в Україні; очікування населення стосовно дотримання законів усіма громадянами, незалежно від посади; відчуття населенням небезпеки життя або життя їх близьких з боку інших людей у їх професійній діяльності; наявність протестних настроїв населення щодо незадоволення діяльністю органів судової влади; оцінка населенням рівня правової культури і правової свідомості. зумовлена тим, що громадяни не відчують гідного захисту з боку держави. Ми дотримуємося думки про те, що держава повинна створити такі умови для життя суспільства й кожної людини, щоб усі відчували справжнє її прагнення піклуватися про гідний рівень їх життя, про рівність прав і свобод.

Рівень праворозуміння у суспільстві в більшій мірі залежить від стану правосвідомості суб'єктів соціально-правових відносин. Україна характеризується недостатнім рівнем праворозуміння громадян. Так, часто ми володіємо недостатніми знаннями своїх конституційних прав та обов'язків. І це наочно свідчить про те, що громадяни не виявляють бажання захищати свої власні інтереси, розуміти сутність та мету державних інтересів, формувати умови для добробуту своєї сім'ї та інших громадян.

Так, під європейським розумінням права суспільством розглядається захист таких спільних для всієї спільноти цінностей, які на наш погляд, доцільно розділити за такими напрямками: 1) права та свободи людини і громадянина; 2) верховенство права та його складові; 3) представницька і безпосередня демократія, політичні партії і громадські організації. Тепер розглянемо кожну із цих складових окремо.

1. Права та свободи людини і громадянина.

Права людини і громадянина в нашій державі передбачені окремими статтями Конституції України (статті 55-63). В них гарантуються такі права і обов'язки: право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина; право на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; право звернення до міжнародних інституцій; право знати свої права і обов'язки; право на правову допомогу і свободу вибору захисника своїх прав; право захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань; право на відшкодування шкоди, заподіяної державою. В цілому система правових гарантій в Україні забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина, але відповідні норми права, особливо галузевого характеру, є дещо розрізненими, часто неузгодженими з відповідними нормами Конституції України та іншими законами. Частково це є проявом відсутності належних політичних, економічних та інших загальних гарантій їх здійснення, частково - відсутністю чітких концепту-

альних засад розвитку вітчизняного законодавства.

В контексті розгляду цього питання особливо актуальним є місце та роль Європейського суду з прав людини, який діє на підставі положень, передбачених Європейською конвенцією. В ст. 3 Конституції України визначається, що «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Треба зазначити, що в сучасній Україні ще не створено умов для цивілізованого вирішення справ на рівні Європейського суду з прав людини, ще не створена у вітчизняному суспільстві культура звернення до Суду. Це зокрема відобразилося в надмірній кількості поданих заяв до Суду, що свідчить про певні недоробки в цьому питанні на інформаційному рівні. Тому актуальним є розширення заходів щодо впровадження інформаційної програми про діяльність Європейського суду з прав людини серед населення.

Україна, нажаль, знаходиться ще далеко від європейських стандартів право-вої культури. Процес адаптації українського законодавства уповільнюється об'єктивною різницею історичного та соціокультурного розвитку правових систем, діючою кадровою політикою, корупцією в органах державної влади, бюрократичною системою, поширенням серед владної еліти «радянських» стереотипів. Крім того, інтеграція з європейською системою права відбувається на фоні правової реформи в Україні.

2. Верховенство права та його складові.

Найважливішою серед усіх європейських спільних демократичних цінностей є верховенство права, оскільки без цього принципу неможливо забезпечити ні права людини, ні демократію. На прикладі України це особливо помітно.

Конституція України не містить чіткого визначення принципу верховенства права. КСУ дав його загальне тлумачення в Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/20043, в якому вказав, що «верховенство права — це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України».

Сучасний стан нормативного закріплення принципу верховенства права в чинному законодавстві України характеризується недостатньою конкретизацією означеного принципу та основних ознак його належного дотримання як органами державної влади, так і громадянами. До прикладу запровадження в національному адміністративному законодавстві оновлених доктринальних засад розуміння принципу верховенства права з урахуванням положень сучасних західноєвропейських правових доктрин створить необхідні передумови приведення базових засад діяльності органів публічної адміністрації — інституту, що тільки розвивається в Україні, - у відповідність до уніфікованих провідними європейськими регіональними організаціями принципів і стандартів публічної адміністрації та урядування.

3. Представницька і безпосередня демократія, політичні партії і громадські організації.

Сутнісне наповнення поняття «демократія в Європейському Союзі» здійснюється за допомогою певних критеріїв, які є підставою для виокремлення цього типу державного

режиму. Законодавчою базою дослідження цього поняття є правові положення Європейської конвенції з прав людини від 04.11.1950 р., яка являється по суті одним із документів, що закріпили норми демократії для європейської спільноти. Перший критерій це фактична безпосередня участь народу у житті держави. Ось чому на окрему та особливу увагу в аспекті дослідження демократичних норм, на нашу думку, заслуговують положення ст. 3 Першого протоколу до Конвенції від 20 березня 1952 р., які присвячені визначенню сутності вільних виборів, зокрема: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування за умов, які забезпечуватимуть народові вільне виявлення своєї думки при виборі законодавчої влади» [6]. Особливість цієї статті полягає в тому, що вона є єдиним основним положенням Конвенції, в якому не йдеться про право чи свободу особи та в якому не передбачено невтручання з боку держави. Навпаки, в цій статті чітко сформульовано позитивне зобов'язання держави. Вважаємо, що оптимізація даного положення в законодавство нашої держави і її реальне втілення буде першим кроком до перезавантаження суспільної участі у державному житті.

У рамках Європарламенту сьогодні сформувались та існують наднаціональні політичні об'єднання, які охоплюють представників партійних сімей, а саме транснаціональні партії. Поділ політичних партій, рухів та інших об'єднань на праві, крайні праві, правоцентристи та ліві, країні ліві та лівоцентристи відображають розстановку політичних сил відповідного етапу суспільно-політичного розвитку. Такий поділ характеризує прихильність партії до певної ідеології. Існує ілюзія, нібито два крайні крила політичного спектра врівноважують одне одного, забезпечуючи політичну стабільність. Але на нашу думку, це не зовсім так і є, так як це може виявитися лише у країнах зі стійкою демократичною традицією. Там, де вона відсутня, екстремістські сили, поборюючи одна одну з певних конкретних питань (що випливають з їхніх ідеологічних відмінностей), виступають разом як протипага демократичному центру, що його вони зневажливо трактують як «слабку», «безхребетну» владу і якому протиставляють себе як уособлення сили і порядку. Отже, крайні праві й крайні ліві угруповання сходяться на ґрунті негативного ставлення до демократії і прагнення встановити авторитарний чи тоталітарний режим, що, на їхню думку, є синонімом сильної влади і порядку [7, с. 3-25]. У кожній країні з розвинутою плюралістичною демократією наявні всі сили політичного спектра. Але співвідношення між ними, так само, як і чисельність та вплив кожної з них, різні. Це залежить від рівня розвитку країни, гостроти назрілих соціально-економічних проблем, частково від історичних традицій та політичної культури народу. Концепція «третього шляху», яка сьогодні домінує у ЄС полягає у подоланні конфлікту за допомогою моделі, коли виборці обирають ідею, яка їм більше імпонує, і своїми голосами підтримують партію, яка відстоює саме цю ідею. Оскільки виборці не читають партійні програми, то завдання партії - будь-яким чином ідентифікувати свою назву з даною ідеєю та донести її до електорату. Для цього у країні має працювати партійно-політичний ринок, де б змагались за голоси виборців політичні опоненти.

Аналізуючи дану проблему у контексті становища України слід вказати, що сьогодні не зважаючи на чисельність політичного спектру, партії України не вважаються центрами, де акумулюється потенціал суспільства, тобто вони не являються справжнім елементом системи влади. Жодні із цих партій не має достатнього впливу у загальнонаціональному виміру. Перехід тоталітарної однопартійності до цивілізованої багатопартійності в Україні відбувається через «дрібнопартійність». Проблемою на шляху багатопартійності є відсутність у суспільстві консенсусу щодо базових цінностей, ідеалів та цілей суспільного

розвитку. Нормальне функціонування багатопартійності можливе лише на основі визнання та підтримки цих цінностей основними силами всього українського суспільства.

Висновки. Розвиток інтеграційних процесів може бути успішним лише завдяки чітким уявленням про те, на яких засадах ґрунтується взаємодія людини і держави. Основним завданням держави має бути створення умов та механізмів узгодження різноманітних ідеологічних систем та цінностей, які існують у державі та базі конституційних норм. Пріоритетним завданням на цьому шляху має стати переорієнтація державної політики із принципу «людина для держави» на принцип «державна для людини». Враховуючи ці відносини, у Лісабонському договорі формується сукупність взаємозалежних принципів Європейського Союзу, які повинні бути прийнятими та застосованими українською владою.

Культура праворозуміння в сучасній Україні, незважаючи на підвищення рівня правосвідомості громадян, залишається недостатньою для того, щоб забезпечити відповідну правомірну поведінку громадян і нормальний процес правомірної поведінки й діяльності суб'єктів правової системи. Більше того, її низький рівень дестабілізує соціально-правові відносини між громадянами, їх об'єднаннями та державою, деформує в цілому соціальний механізм регулювання правовою системою, що негативно позначається на суспільному житті, призводить до соціального напруження та конфліктності в суспільстві.

А це означає, що поступово, але досить повільно підвищується рівень праворозуміння громадян. Напевно, причиною є те, що недостатньо ефективно працюють правоохоронні та правозахисні органи, зокрема судова система, в якій наявні корупція й хабарництво. Низьким залишається рівень довіри населення до них. Фіксуються проблеми в реформуванні правової, у тому числі судової системи. Недостатньо ефективно працює парламент України в прийнятті професійно узгоджених з Конституцією законів.

Така ситуація потребує комплексних підходів до подальшого вдосконалення і праворозуміння, і правової культури всіх соціальних суб'єктів. Праворозуміння людей характеризується також дефіцитом правових знань, особливо конкретних норм, невмінням використовувати норми права, що призводить до частих проявів неправомірної поведінки та діяльності політичних і правових інститутів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 40. – Ст. 2021.
2. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : [підруч.] / Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. – [3-тє вид.]. – Л. : Новий світ-2000, 2007. – 584 с.
3. Крижанівський А. Ф. Феноменологія правопорядку / Крижанівський А. Ф. – О., 2006.
4. Алексеев С. С. Теория права / Алексеев С. С. – М. : БЕК, 1994. – 224 с.
5. Третьякова О. Д. Когеренция правовых систем (на примере конституций США, Афганистана и Филиппин) / О. Д. Третьякова // Российский следователь. – 2008. – № 10. – С. 37–40.
6. Європейська конвенція з прав людини з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11 та 14, з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12 та 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Basic+Texts/>
7. Колодій А. Політичний спектр: про деякі критерії «лівих» і «правих» політичних рухів у посттоталітарних суспільствах // Філософ. і соціол. думка. – 1995. – № 9-Ю. – С. 3-25.